

تحلیل تاریخی روند نهادسازی در حوزه سیاست‌گذاری علم و فناوری ایران

*سیدکمال واعظی

**مهرشاد جواهردشتی

*دانشیار دانشکده مدیریت دانشگاه تهران

**دانشجوی دکتری رشته سیاست‌گذاری عمومی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۵/۲۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۲/۱۷

چکیده:

این پژوهش به تحلیل نهادسازی‌هایی که برای سیاست‌گذاری علم و فناوری در جمهوری اسلامی ایران از دوران پهلوی (پهلوی اول و دوم) تا کنون انجام شده است پرداخته است. نهاد‌هایی که در طول این دوره ایجاد شده‌اند و وظایف و اختیارات آنها به طور خلاصه ذکر شده‌اند و رویکرد‌هایی از جمله نو‌سازی و مدرنیزاسیون در دوران پهلوی‌ها، بازتعریف ارزش‌ها و ارزش‌آفرینی‌های مبتنی بر شاخص‌های اسلامی در دوره بعد از انقلاب ۱۳۵۷، که منشاء نهادسازی‌های دوران مربوط به خود بوده‌اند، با استفاده از روش تاریخی (شرایط محیطی حاکم) و گروه‌کانونی، این روند مورد تحلیل قرار گرفته و در بخش پایانی نیز در قالب نتیجه‌گیری، توصیه‌های سیاستی که از این تحلیل بدست آمده است از قبیل ادغام بعضی از نهادها، تعیین مکانیزم وحدت‌عین تکثرنهاد‌های سیاست‌گذار و مجری، هماهنگی استراتژیک عمودی و افقی بین برنامه و اسناد کلان این حوزه و نهایتاً پیشنهاد‌های کاربردی و پیشنهاد‌هایی برای پژوهش‌های آتی ارائه شده است.

واژه‌های کلیدی: تحلیل تاریخی، نهادسازی، سیاست‌گذاری علم و فناوری

مقدمه:

سیاست‌گذاری این حوزه بسیار تاثیرگذار است نهادهایی (سازمان‌ها) هستند که هر کدام برای انجام وظیفه و تحقق هدف یا اهدافی معین بوجود می‌آیند. با عنایت به بررسی‌های میدانی و کتابخانه‌ای، تا کنون مطالعه و تحلیلی تاریخی عمیق در این مورد مهم انجام نشده است. تحلیل غیرمغرضانه و غیرمتعصبانه روند تاریخی نهادسازی در حوزه سیاست‌گذاری علم و فناوری ایران از قبل از انقلاب سال ۱۳۵۷ تاکنون همان چراغ راه و درس عبرتی است که می‌تواند داده‌ها و امکانات تصمیم‌گیری مناسبی را برای سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان این حوزه فراهم آورد تا میزان اشتباهات و ضعف‌های این حوزه را کاهش داده و به حداقل برسانند. بنابراین قبل از هر چیز، برای رسیدن به این نوع ابزار مفید و موثر لازم است نهادسازی‌های این حوزه را ارائه دهیم که در دودوره زمانی قبل از انقلاب (از دوره پهلوی اول تا انقلاب ۱۳۵۷) و بعد از انقلاب (از انقلاب ۱۳۵۷ تاکنون) در بخش سوم مقاله حاضر ارائه شده است.

گفته‌اند: «گذشته، چراغ راه آینده است.» یقیناً برای برنامه‌ریزی مطلوب آینده، توجه به گذشته نقش مهمی دارد؛ البته توجهی که به زندگی‌کردن و غرق‌شدن در گذشته منتهی نشود. تا وقتی گذشته خود را نشناسیم و از گذشته باخبر نباشیم نسبت به آینده تدبیر درستی نخواهیم داشت. آموزش، علم، فناوری و نوآوری به طور عام و سیاست‌گذاری علم و فناوری به طور خاص نباید و نمی‌تواند از توجه به این چراغ راه به راحتی بگذرد و آن را نادیده بگیرد. سیاست‌گذاری علم و فناوری و نهادسازی‌هایی که از دوران گذشته در این حوزه صورت گرفته است، قطعاً خشت و سنگ بنای بسیاری از اقدامات مشابهی است که در حال حاضر انجام شده است و یا در حال انجام است. علم و فناوری به جهت ابعاد چندگانه و طیف‌های گسترده‌ای که دارد با دیگر ابعاد فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی توسعه در ارتباط و تعامل تنگاتنگ است. بنابراین موارد مهم و کلیدی سیاست‌گذاری این حوزه را باید مورد توجه جدی نظری و عملی قرارداد. یکی از مواردی که در

۱- نوع، رویکرد و هدف پژوهش

با توجه به اینکه در این پژوهش از داده‌های کیفی مانند داده‌های حاصل از مشاهده، مصاحبه، اسناد و... استفاده می‌شود و بین محقق و موضوع پژوهش ارتباط موثر و کمک کننده ای وجود دارد و موضوع پژوهش یک مقوله عمومی و سراسری است که برداشت، تفسیر و توصیف محقق در موضوع مورد بررسی دخیل بوده، بنابراین نوع پژوهش کیفی است و از آنجا که موضوع این مقاله در خصوص پدیده‌ای است که در گذشته روی داده و در گذشته خاتمه یافته است و محدوده زمانی آن بسته شده است که البته مربوط به زمان نزدیک در گذشته است. ضمناً این مقاله از نظر هدف بنیادی است و از آنجا که دوره زمانی گذشته را در بر می‌گیرد، از نظر رویکرد زمانی، گذشته‌نگر و به جهت اینکه آثار عملی و کاربردی فوری بر آن مترتب نیست بنابراین نتیجه‌گرا است.

۲- چرایی و ضرورت انجام پژوهش

بی شک خط مشی‌گذاران کشور در هر نوع برنامه ریزی که انجام می‌دهند علاوه بر نگاه به آینده به جهت ملاحظه فرصت‌ها و تهدیدهای پیش رو، می‌بایست گذشته موضوع برنامه ریزی را که نمایان کننده ضعف‌ها و قوت‌های آن است مورد توجه قرار دهند. چرا که تحلیل تاریخی باعث می‌شود یک تجربه و رفتار و برنامه بی‌فایده و نادرست را دوباره تکرار نکنیم و موجب هدر رفت منابع ارزشمند و کمیاب انسانی و غیر انسانی نشویم. از آنجا که برخی از نهادسازی‌های حوزه علم و فناوری کشور از روی تصمیمات هیجانی و سیاسی مسئولان زمان خود بدون توجه به فلسفه ایجاد و نیاز، ایجاد شده است و موجبات درگیری‌های فراوانی را نیز فراهم کرده است که از ذکر آن در این پژوهش کوتاه خود داری می‌شود ضرورت دارد همه مسئولانی که مرتبط با این حوزه هستند آگاهی و اشراف خود را به روند نهاد سازی‌هایی که در این حوزه انجام شده است افزایش داده تا شاهد این جمله معروف زیانبار نباشیم که "از اول نباید نهاد یا سازمان... ایجاد می‌شد"

۳- بهره برداران پژوهش

پژوهشگران، دانشجویان، استادان دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی، کارشناسان و مدیران نهادها و سازمان‌های موجودی که در حوزه سیاست گذاری و امور اجرایی علم و فناوری کشور مشغول فعالیت هستند و یا بودند مخاطبان

و بهره برداران احتمالی این مقاله هستند که می‌توانند ارزیابان و منتقدان مقاله حاضر باشند و هم می‌توانند در مطالعات و پژوهش‌های مرتبط خود از آن استفاده کنند و هم در برنامه ریزی‌ها و سیاست گذاری‌های مرتبط آن را مورد توجه نظری و عملی قرار دهند.

۴- وجه تمایز و نوآوری پژوهش

تاریخ نگاری نهاد سازی‌های سیاست گذاری علم و فناوری از زمان پهلوی اول تا کنون با رعایت تقدم - تاخر زمانی و تحلیل این روند با اتکاء به تجربه مولف و آراء خبرگان علمی و اجرایی این حوزه و نهایتاً ارائه توصیه و پیشنهاد در قالب یک بسته سیاستی برای سیاست گذاران و تصمیم گیران کلان این حوزه، نو بودن و وجه نوآوری پژوهش حاضر است.

۵- ابزار جمع آوری اطلاعات

از روش کتابخانه‌ای (تاریخی) و بررسی اسناد و از منابع مکتوب و اسناد الکترونیکی برای جمع‌آوری اطلاعات و داده‌های مورد نیاز استفاده شده است.

۶- روش تحلیل پژوهش

برای تحلیل روند تاریخی علاوه بر اینکه مولف از تجربیات علمی و اجرایی استفاده کرده است، از نظرات خبرگان علمی و اجرایی مرتبط با موضوع نیز در قالب تشکیل گروه کانونی و تبادل آراء و نظرات تحلیلی آنها برای نیل به یک نتیجه مطلوب و توصیه مناسب بهره گرفته شده است.

۷- جامعه و نمونه پژوهش

جامعه ی مورد نظر این پژوهش سازمان‌های فعال در حوزه سیاست گذاری کلان علم و فناوری و کارشناسان و مدیران سازمان‌ها و خبرگانی هستند که به صورت مستقیم و غیر مستقیم علاوه بر اطلاع و آگاهی از روند تاریخی شکل گیری سازمان‌ها و نهاد‌های ذی ربط و ذی نقش در حوزه سیاست گذاری و اجرا و نظارت علم و فناوری، هم اکنون نیز در هر یک از مراحل سه گانه فوق دارای مسئولیت‌هایی نیز در سازمان‌های متبوع خود هستند. با توجه به اینکه محقق دارای تجربه و شناخت نسبت به موضوع بوده است بنابراین با اتکاء به روش نمونه‌گیری هدفمند قضاوتی افرادی انتخاب شده اند که دارای تجارب اجرایی، عملی و پژوهشی در زمینه موضوع هستند. دو نفر از وزارت علوم، یک نفر از شورای عالی انقلاب فرهنگی، سه نفر از معاونت علمی و فناوری ریاست

زمانی بعد از انقلاب که از سال ۱۳۵۷ تا کنون را شامل می‌شود تقسیم و به شرح آتی ارائه شده است.

۱-۱۱- نهادسازی‌های از دوره پهلوی اول تا انقلاب ۱۳۵۷

۱-۱-۱۱- شورای عالی فرهنگ (معارف)

این شورا در سال ۱۳۱۷ با تغییر نام شورای عالی معارف (۱۳۰۱ ه.ش) تشکیل و به عنوان مرجع قانون نظارت بر فعالیت‌ها و تدوین مقررات آموزشی تعیین شد. تمام امور اجرایی مدارس؛ مانند برگزاری امتحانات، تهیه برنامه‌های درسی و آموزشی و تشخیص صلاحیت علمی و اخلاقی معلمان، به شورای عالی معارف واگذار شد. به سفارش شورای عالی معارف مقرر شد با بررسی نظام آموزش و پرورش کشورهای اروپایی، الگویی برای نظام آموزشی کشور انتخاب گردد. سرانجام سیستم آموزش مدارس فرانسه به عنوان الگوی مدارس ایرانی پذیرفته شد (همراز، ۱۳۷۹) از مهمترین اقدامات این شورا تاسیس دانشسراها، تاسیس مدارس عشایری، پیوستن بیمارستان‌ها به دانشکده پزشکی، تاسیس کتابخانه مرکزی دانشگاه و لایحه ترمیم حقوق معلمان بود. این شورا عالی‌ترین نهاد دولتی سیاستگذار در حوزه آموزش کشور در عصر پهلوی بود. عرصه فعالیت و تصمیمات این شورا بسیار فراگیر بوده به طوری که وظایف وزارت آموزش عالی، سازمان اوقاف و به طور کلی تمام نهادها و سازمان‌های فرهنگی، هنری، آموزشی و علمی آن دوران را نیز بر عهده داشت. (روحبخش، ۱۳۹۲، ص ۲۰)

۲-۱-۱۱- شورای مرکزی دانشگاه‌ها

این شورا برای رسیدگی به امور دانشگاه‌های ایران و کلیه مؤسسات آموزش عالی و ایجاد هماهنگی بین آنها به ریاست وزیر آموزش و پرورش تشکیل شد. رییس دانشگاه تهران عضو ثابت این شورا و قائم‌مقام وزیر آموزش و پرورش در این شورا بود. بعضی از وظائف این شورا از این قرار بود: اظهارنظر نسبت به خطمشی کلی تعلیمات عالی کشور، تصویب و تشخیص ضرورت تأسیس دانشگاه و دانشکده و مدرسه عالی و ایجاد رشته‌های تعلیماتی با رعایت احتیاجات و امکانات کشور. پیشنهاد انتخاب رییس هر دانشگاه یا مؤسسه مستقل آموزش عالی و تأیید انتصاب رییس دانشکده یا مؤسسه تابع دانشگاه نیز از وظایف شورای مرکزی شمرده می‌شود و به طریق ذیل انجام می‌گیرد: الف- برای ریاست دانشگاه یا مؤسسه مستقل آموزش عالی شورای مرکزی سه نفر را که دارای صلاحیت تشخیص دهد

جمهوری، یک نفر از شورای عتف و دو عضو هیات علمی از دانشگاه تهران افراد منتخبی هستند که در گروه کانونی از نظرات آنها استفاده شده است.

۸- رویایی و پایایی پرشش‌های مطرح شده در گروه

کانونی (focus Group)

در این پژوهش برای تعیین پایایی از روش آلفای کرونباخ استفاده شده است. این روش برای محاسبه هماهنگی درونی ابزار اندازه‌گیری که خصیصه‌های مختلف را اندازه‌گیری می‌کند بکار می‌رود. برای محاسبه ضریب آلفای کرونباخ ابتدا باید واریانس نمره‌های هر زیرمجموعه سوال‌ها و واریانس کل را محاسبه کرد، سپس با استفاده از فرمول، آلفا را محاسبه کرد که با استفاده از داده‌های بدست آمده از این پرسشنامه‌ها و با استفاده از نرم افزار SPSS میزان ضریب اعتماد با روش آلفای کرونباخ برای این ابزار ۰.۸۹ به دست آمد که پایایی یا قابلیت اعتماد بالایی را نشان می‌دهد. برای تعیین اعتبار پرسش‌ها روش‌های متعددی وجود دارد که یکی از این روش‌ها، اعتبار محتوا است. اعتبار محتوی یک آزمون معمولاً توسط افرادی متخصص در موضوع مورد مطالعه تعیین می‌شود. اعتبار محتوی پرسش‌های این پژوهش توسط اساتید راهنما و مشاور و گروهی از مدیران و کارشناسان سازمان‌ها و نهاد‌های مرتبط با موضوع پژوهش مورد تأیید قرار گرفته است و از اعتبار لازم برخوردار است.

۹- پیشینه پژوهش

با بررسی‌هایی که در اسناد کتابخانه‌ای و الکترونیک انجام شد و همچنین مصاحبه‌هایی که با خبرگان صورت گرفت پژوهشی که مشابه یا نزدیک به موضوع مقاله حاضر باشد مشاهده نشد و انجام نگرفته است. هر چند این مورد، روند جمع‌آوری اطلاعات و داده‌های مورد نیاز را کمی سخت کرد، اما نشان از تازگی و غیرتکراری بودن پژوهش حاضر می‌کند.

۱۰- روند تاریخی نهادسازی

یکی از اصول مهم و اساسی پژوهش‌های تاریخی، رعایت ترتیب و تقدم - تاخر زمان وقوع پدیده‌ها و وقایع است. بنابراین در این مقاله سعی شده است این اصل رعایت شود و برای درک و فهم آسانتر این تقدم- تاخر زمانی، قلمرو زمانی پژوهش به دو دوره زمانی قبل از انقلاب که از دوره پهلوی اول تا انقلاب سال ۱۳۵۷ را شامل می‌شود و دوره

آموزش عالی به این وزارتخانه واگذار شد. (مرکز پژوهش های مجلس، ۱۳۹۷)

۱-۱-۵- شورای گسترش آموزش عالی

نخستین بار شورای عالی معارف که مدتی بعد شورای عالی فرهنگ نام گرفت در سال ۱۳۰۱ تشکیل شد. در سال ۱۳۴۴ نام شورای عالی فرهنگ به شورای مرکزی دانشگاهها تغییر و سپس در سال ۱۳۴۷، وزارت علوم بجای شورای مرکزی دانشگاهها مسئول رسیدگی به امور آموزش عالی شد. در سال ۱۳۴۸ شورای تأسیس، توسعه و انحلال مؤسسات آموزش عالی عهده دار تصمیم گیری در نحوه فعالیت مؤسسات آموزش عالی شد و سرانجام در تاریخ ۱۳۴۹/۲/۲۶ بنا به پیشنهاد وزارت علوم و آموزش عالی، هیأت وزیران با تبدیل نام شورای مزبور به شورای گسترش آموزش عالی موافقت بعمل آورد. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، در فاصله سالهای ۱۳۵۸ تا ۱۳۶۱ به علت انقلاب فرهنگی و تعطیلی دانشگاهها، فعالیت شورای گسترش آموزش عالی عملاً متوقف و برخی از وظائف آن به ستاد انقلاب فرهنگی محول شد. (وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ۱۳۹۶)

۱-۱-۶- شورای پژوهش های علمی کشور

شورای توسعه و تشویق پژوهش های علمی کشور در تاریخ ۱۳۵۱/۸/۲۷ تشکیل شد و سازمان تشکیلات وزارتخانه و اضافه شدن معاونت های جدید، از جمله معاونت علمی و فناوری نیز در فروردین ماه ۵۴ میسر شد. پس از آن در اول مهرماه ۱۳۵۴، قانون تشکیل شورای پژوهش های علمی کشور در هیأت وزیران به تصویب رسید که در پی آن، شورای توسعه و تشویق پژوهش های علمی کشور منحل شد و وظایف و اختیارات آن به شورای جدید انتقال یافت. بودجه ابتدایی شورای جدید از ۱۰ میلیون ریال در سال ۱۳۵۴ تا قبل از انقلاب به ۲۴۰ میلیون ریال افزایش یافت (احمدی، ۱۳۹۴). هدف از تشکیل این شورا توسعه پژوهش های علمی کشور در رشته های مختلف علوم و فنون، تربیت محققان، تشویق و ارشاد پژوهش های جمعی و ارشاد پژوهش های جمعی و فردی، نشر کتاب و انتشار مطالعات و تحقیقات بود (جلال آبادی و طاهری، ۱۳۸۳)

انتخاب و به وزیر آموزش و پرورش پیشنهاد می نماید. ب- یکی از این سه نفر به پیشنهاد وزیر آموزش و پرورش و فرمان شاهنشاه آریامهر برای مدت سه سال منصوب می شود. (مرکز پژوهش های مجلس، ۱۳۹۷)

۱-۱-۳- شورای عالی آموزش و پرورش

پس از تصویب قانون تفکیک وزارت فرهنگ و وزارتخانه های فرهنگ و هنر، آموزش و پرورش و سازمان اوقاف در سال ۱۳۴۳ (ش.ه) وظایف شورای عالی فرهنگ نیز بین سه شورای عالی آموزش و پرورش، شورای عالی فرهنگ و هنر و شورای عالی اوقاف تقسیم شد. در شهریور ۱۳۴۵ قانون جدید تشکیل شورای عالی آموزش و پرورش مشتمل بر ۹ ماده و ۵ تبصره از تصویب مجلس گذشت و اولین جلسه رسمی این شورا در سال ۱۳۴۷ به ریاست وزیر آموزش و پرورش وقت تشکیل شد. اعضاء این شورا یازده نفر بودند و وظایف و اختیارات متعدد شورا بیشتر به امور آموزش و پرورش و پیش دانشگاهی مربوط می شد. جلسات این شورا تا سال ۱۳۵۵ برقرار بود؛ ولی به دلایل مختلف مانند وجود شوراهای متعدد در وزارت علوم و آموزش عالی، فرهنگ و هنر و ناهماهنگی مختلف در تصمیم گیری و سیاست گذاری آنها، چند شغله بودن اعضا شورا و در نتیجه کاهش عملکرد شورا عملاً فعالیت آن متوقف شد. دوره قدرت این شورا تا هشتم مهر ۱۳۵۸ ادامه یافت. (مرکز اسناد شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۷)

۱-۱-۴- وزارت علوم و آموزش عالی

این وزارتخانه به منظور تعیین هدف های علمی و تحقیقاتی و آموزشی و تهیه و تنظیم برنامه های مربوط به علوم و پژوهش های علمی و آموزش عالی با توجه به نیازمندی های کشور، تعیین خط مشی آموزشی کشور و تمرکز برنامه ریزی در امر آموزش ملی و تنظیم طرح های کلی و اساسی آموزشی در کلیه سطوح و رشته های تعلیماتی و هماهنگ ساختن آنها با یکدیگر در مورد طرح های مربوط به تعلیمات در سطوح ابتدایی و متوسطه و کلیه امور مرتبط با آموزش عالی کشور تأسیس گردید. با تأسیس این وزارتخانه کلیه اختیارات وزارت آموزش و پرورش در دانشسرای عالی و بخش تربیت دبیر هنر سرای عالی، شورای مرکزی دانشگاهها و هیأت های امناء دانشگاهها یا دانشکدهها و مؤسسات آموزش عالی، اداره امور نمایندگی ثابت ایران در یونسکو و امور بورس های خارجی و روابط فرهنگی در سطح

۲-۱۱- نهادسازی‌های بعد از انقلاب ۱۳۵۷ تاکنون

۱-۲-۱۱- ستاد انقلاب فرهنگی

پس از تعطیل رسمی دانشگاه‌ها در خردادماه، امام خمینی «ره» در ۵۹/۳/۲۳ فرمانی را مبنی بر تشکیل ستاد انقلاب فرهنگی صادر نمودند. ستاد انقلاب فرهنگی طبق فرمان امام (ره) ملزم بود که در برخورد با مسائل دانشگاهی فعالیت‌های خود را بر چند محور متمرکز کند:

- تربیت استاد و گزینش افراد شایسته برای تدریس در دانشگاه‌ها،
- گزینش دانشجو،
- اسلامی کردن جو دانشگاه‌ها و تغییر برنامه‌های آموزشی دانشگاه‌ها، به صورتی که محصول کار آنها در خدمت مردم قرار گیرد.

این ستاد در سال ۱۳۶۳ تبدیل به شورای عالی انقلاب فرهنگی شد. (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۷)

۲-۲-۱۱- شورای گسترش آموزش عالی

این شورا فعالیت‌های خود را از طریق دبیرخانه شورای گسترش آموزش عالی که با عنوان دفتر گسترش و برنامه‌ریزی آموزش عالی شناخته می‌شود انجام می‌دهد. تعیین سیاست‌ها، راهبردها، ضوابط و استانداردهای توسعه آموزش عالی، توسعه پژوهش و فناوری متناسب با برنامه‌های توسعه اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی کشور، تعیین سیاست‌های تاسیس و توسعه هرگونه موسسه آموزشی و پژوهشی، تعیین سیاست‌ها و استانداردهای لازم برای تعلیق فعالیت و یا انحلال هر یک از این موسسات، صدور مجوز تاسیس و توسعه هر موسسه، صدور مجوز و ایجاد توسعه رشته‌های تحصیلی، تصمیم‌گیری به منظور تعلیق فعالیت، انحلال یا ادغام موسسات، تعیین ظرفیت‌های پذیرش دانشجو صدور مجوز برگزاری دوره‌های مشترک آموزشی در دوره‌های مختلف با دانشگاه‌های خارجی، برخی از وظایف مهم شورای گسترش آموزش عالی می‌باشد. (وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ۱۳۹۶)

۳-۲-۱۱- شورای عالی انقلاب فرهنگی

تأسیس شورای عالی انقلاب فرهنگی عملاً به ۱۹ آذر ۱۳۶۳ باز می‌گردد. امام خمینی (رحمه الله علیه) در این روز، طی پیامی فرمان تأسیس شورای عالی انقلاب فرهنگی را صادر نمود. ریاست این شورا بر عهده رئیس‌جمهور است. (شورای

عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۷) همان‌طور که از نام این شورا پیداست، محور اصلی کارکردهای این شورا مسائل فرهنگی کشور است و با توجه به فرامین امام خمینی رحمه‌الله، هر چه که به طور مستقیم یا غیر مستقیم به امور فرهنگی کشور در بخش‌های دانشگاهی، مدارس و مؤسسات آموزشی مربوط می‌شود، در حیطه کاری شورای عالی قرار می‌گیرد.

از جمله وظایف شورای عالی انقلاب فرهنگی را می‌توان در سه‌حوزه سیاست‌گذاری، تدوین ضوابط و نظارت مسائل فرهنگی کشور، مسائل مربوط به آموزش و آموزش عالی، تحقیقات و فناوری و روابط بین‌الملل این حوزه برشمرد. نقشه جامع علمی کشور به عنوان نقشه راه تمامی دستگاه‌های اجرایی کشور در حوزه آموزش، آموزش عالی، علم، فناوری و نوآوری است که توسط این شورا تدوین و توسط رئیس‌جمهور ابلاغ شده است. ستاد راهبری نقشه جامع علمی کشور هم در این شورا مستقر است که وظیفه راهبری و نظارت بر اجرای این نقشه توسط دستگاه‌های اجرایی مرتبط را بر عهده دارد. (دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۸۷)

۴-۲-۱۱- شورای عالی برنامه‌ریزی وابسته به شورای عالی انقلاب فرهنگی

لایحه قانونی و کلیات تشکیل شورای عالی برنامه‌ریزی و گروه‌های تابعه آن در دهمین و شانزدهمین جلسه شورای عالی انقلاب فرهنگی (۶۳/۱۱/۲۸ و ۶۴/۱/۶) به تصویب رسید. این شورا جانشین ستاد انقلاب فرهنگی در تهیه و تدوین و تصویب برنامه‌های آموزشی دانشگاه‌ها و مقررات و آئین‌نامه‌های آموزشی بود و ادامه‌دهنده کار ستاد یاد شده تلقی می‌شد. بنابراین به دنبال تصویب و ابلاغ لایحه قانونی تشکیل شورای عالی برنامه‌ریزی کلیه گروه‌ها و کمیته‌های تخصصی ستاد انقلاب فرهنگی تحت نظارت مستقیم شورای عالی برنامه‌ریزی قرار گرفت و تشکیلات آنها کلاً به این شورا منتقل گردید. بعضی از وظایف این شورا عبارت بودند از: پیشنهاد خط مشی‌های آموزشی و پژوهشی و برنامه‌ریزی درسی تمام رشته‌ها و دوره‌های تحصیلی دانشگاهی که در حوزه "وزارت" قرار دارند به "وزیر برای تایید و طی مراحل بعدی، تصویب برنامه‌ها و سر فصل‌های دروس رشته‌های تحصیلی برای کلیه دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و پژوهشی دولتی و غیردولتی و..... این شورا در سال ۱۳۸۱ در شورای گسترش وزارت علوم ادغام و کلیه

کالن پژوهش، فناوری و نوآوری کشور؛ ۴- سیاستگذاری و نظارت بر اجرای قانون دانش بنیان و عملکرد دستگاه‌های متولی؛ ۵- نظارت بر انجام آینده‌نگاری ملی. رئیس‌جمهور، رئیس شورا و وزیر علوم، تحقیقات و فناوری نایب‌رئیس شورا است و دبیرخانه آن نیز بنابر قانون مذکور در وزارت علوم مستقر است. (دبیرخانه شورای عتف، ۱۳۹۷)

۷-۲-۱۱- معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری (مرداد ۱۳۸۵)

این معاونت در سال ۱۳۸۵ بنا به تاکید رهبر معظم انقلاب مبنی بر اینکه لازم است به موضوع علم و توسعه علمی کشور به طور ویژه پرداخته شود به عنوان یکی از معاونت‌های ریاست جمهوری تاسیس شد. توسعه «اقتصاد دانش بنیان» از طریق هماهنگی و هم‌افزایی بین‌بخشی و بین‌دستگاهی، ارتقای ارتباط «دانش» با «صنعت» و «جامعه» و تسهیل تبادلات بین بخش‌های عرضه و تقاضای فناوری و نوآوری، تجاری‌سازی دستاوردهای فناوری و نوآوری و توسعه شرکت‌های دانش بنیان و توسعه فناوری‌های راهبردی و اولویت‌دار ملی مصرح در نقشه جامع علمی کشور برخی از اهداف این معاونت است که از طریق ستادهای توسعه فناوری و امور شرکت‌های دانش بنیان خود آنها را محقق می‌کند. (معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری، ۱۳۹۷)

۸-۲-۱۱- شورای عالی طراحی الگوی اسلامی ایرانی - پیشرفت (خرداد ۱۳۹۰)

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در تاریخ دوم خرداد سال ۱۳۹۰ در حکمی، مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت را تشکیل دادند و رئیس و اعضای شورای عالی آن را منصوب کردند. این مرکز تحت نظر مقام معظم رهبری، نهادی است علمی و پژوهشی دارای شخصیت حقوقی و استقلال مالی، اداری و استخدامی که طبق اساسنامه خود اداره می‌گردد. رئیس و اعضای شورای عالی مرکز با حکم رهبر معظم انقلاب اسلامی برای یک دوره سه ساله منصوب می‌شوند. اهداف و وظیفه این شورا عبارتند از: تعمیق و توسعه تفکر تحقیق و نظریه‌پردازی درباره مبانی، اصول، شاخص‌ها و دیگر ابعاد الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت و تکامل فرد و اجتماع بر اساس تعالیم و ارزش‌های متعالی اسلام ناب محمدی و با بهره‌مندی از دستاوردهای متقن علمی و تجارب ارزشمند بشری؛ ایجاد و حفظ فضای گفت‌وگویی اصیل و قوی در حوزه

وظایف آن در این شورا خلاصه شد. (وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ۱۳۹۶)

۵-۲-۱۱- مجمع تشخیص مصلحت نظام (بهمن ۱۳۶۶)

بر اساس فرمان مورخ ۱۳۶۶/۱۱/۱۷ حضرت امام خمینی (ره) «مجمع تشخیص مصلحت نظام» تأسیس شد. بر اساس قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، مهم‌ترین وظایف مجمع تشخیص مصلحت نظام، عبارت است از: الف) حل معضلات نظام اسلامی ب) حل و فصل اختلاف میان مصوبات مجلس شورای اسلامی و نظرات شورای نگهبان. ارائه مشورت به رهبر انقلاب درباره سیاست‌های کلی نظام مهمترین کارکردهای سیاسی و مجمع تشخیص مصلحت است. این شورا دارای کمیسیون‌ها و شوراهای مختلفی می‌باشد که کمیسیون علمی، فرهنگی و اجتماعی و کمیسیون علمی - راهبردی کمیسیون‌هایی هستند که سیاست‌های کلان کشور را در حوزه آموزش عالی، علم، فناوری و نوآوری تدوین نموده و پس از تصویب در شورای راهبردی توسط رهبر به قوای سه گانه ابلاغ می‌شود. سیاست‌های کلی آموزش و پرورش، سیاست‌های کلی آموزش عالی، علم و فناوری، سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه از جمله سیاست‌هایی هستند که هر سه قوه مجریه، مقننه و قضائیه موظفند تمامی برنامه‌ها، لوایح و قوانین خود را بر اساس این سیاست‌ها تنظیم کنند. (مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۳۹۷)

۶-۲-۱۱- شورای عالی علوم، تحقیقات و فناوری (عتف) (شهریور ۱۳۸۳)

شورای عالی علوم، تحقیقات و فناوری (عتف) به استناد ماده ۹ قانون اهداف، وظایف و تشکیلات وزارت علوم، تحقیقات و فناوری (مصوب ۱۳۸۳/۵/۱۸ مجلس شورای اسلامی) و به منظور راهبری توسعه علمی و فناوریانه کشور و با رسالت سیاستگذاری و نظارت فرابخشی و هماهنگی بین بخشی در حوزه‌های علمی، فناوری و تحقیقاتی کشور تشکیل گردید. علاوه بر این در طی سال‌های فعالیت شورا تکالیفی دیگر نیز از سوی مجلس شورای اسلامی و هیئت وزیران بر عهده شورا گذاشته شده است که اهم آنها عبارتند از ۱- پایش و ارزیابی علوم، تحقیقات و فناوری کشور؛ ۲- راهبری، ارائه مجوز و نظارت بر تأسیس مناطق ویژه علم و فناوری کشور؛ ۳- راهبری و مدیریت طرح‌های

وزیر، بررسی موارد ارجاعی از لوایح برنامه توسعه و بودجه سالانه و گزارش آن به کمیسیون تلفیق، کسب اطلاع از کم و کیف اداره امور کشور و... (اداره کمیسیون‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۷)

۱۱-۲-۱۱- سازمان برنامه و بودجه کشور

وظیفه این سازمان، برنامه‌ریزی و نظارت توسعه‌ای و راهبردی نظام اقتصادی و اجتماعی کشور بود، که تحت نظر یک شورای عالی، یک هیئت نظارت و یک مدیرعامل فعالیت می‌نمود. در ۴ مرداد ۱۳۹۵ و در دولت یازدهم، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور مجدداً به دو سازمان برنامه و بودجه و سازمان امور استخدامی تجزیه گردید. در این سازمان اداره کلی وجود دارد که بودجه بخش فناوری و پژوهش را مورد بررسی قرار می‌دهد. پیشنهاد درآمدها و هزینه‌های تمامی دستگاه‌های اجرایی که در بخش علم و فناوری و پژوهش قرار دارند را مورد بررسی قرار داده و نظارت می‌کنند. سازمان برنامه و بودجه از طریق تخصیص اعتبارات هزینه‌ای و عمرانی بخش پژوهش و فناوری و نظارت بر نحوه عملکرد دستگاه‌های اجرایی در این زمینه نقش بسیار مهمی در تدوین، اجرا و نظارت برنامه‌ها و سیاست‌های کلان حوزه علم و فناوری دارد. تدوین برنامه‌های توسعه کشور که بخش علم و فناوری را نیز در برمی‌گیرد با این سازمان است. (سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۹۷)

۱۱-۲-۱۲- وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

بر اساس قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، وزارت فرهنگ و آموزش عالی در سال ۱۳۷۹ به منظور انسجام بخشیدن به امور اجرایی و سیاست‌گذاری نظام علمی کشور، به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری تغییر نام داد و وظایف برنامه‌ریزی، حمایت و پشتیبانی، ارزیابی و نظارت، بررسی و تدوین سیاست‌ها و اولویت‌های راهبردی در حوزه‌های تحقیقات و فناوری به وظایف این وزارتخانه افزوده شد. بر اساس بند الف از ماده دو قانون اهداف، وظایف و تشکیلات وزارت علوم، تحقیقات و فناوری مصوب هجدهم مردادماه یکهزار و سیصد و هشتاد و سه مجلس شورای اسلامی، برخی از ماموریت و اختیارات این وزارتخانه در زمینه انسجام امور اجرائی و سیاست‌گذاری نظام علمی و امور تحقیقات و فناوری عبارتند از: شناسایی مزیت‌های نسبی، قابلیت‌ها، استعدادها و نیازهای پژوهش و فناوری کشور، بررسی

و دانشگاه و در سطح جامعه حول محور الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ طراحی و تدوین پیش‌نویس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت به عنوان سند بالادستی حاکم بر چشم‌اندازها، سیاست‌های کلی و برنامه‌های توسعه مبتنی بر مبانی اصیل اسلامی و منطبق بر مقتضیات و ویژگی‌های فرهنگی، اقلیمی و طبیعی ایران (مرکز الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، ۱۳۹۷)

۱۱-۲-۹- شورای عالی برنامه‌ریزی آموزشی وابسته به وزارت عتف (۱۳۹۳)

آئین‌نامه این شورا در سال ۱۳۹۳ به تصویب سرپرست وقت وزارت علوم، تحقیقات و فناوری رسید و جایگزین آئین‌نامه تشکیل و نحوه فعالیت شورای برنامه‌ریزی آموزش عالی مصوب مورخ ۸۶/۱۲/۱۱ شد. منظور از تشکیل این شورا سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی آموزشی برای کلیه دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی و مراکز پژوهشی کشور اعم از دولتی و غیردولتی، شورای عالی برنامه‌ریزی آموزشی تعیین شده است. تصویب سیاست‌های کلی برنامه‌ریزی آموزشی و درسی دانشگاه‌ها، تصویب سیاست‌های هماهنگ‌سازی توسعه برنامه‌های آموزشی و درسی مناسب با اولویت‌های کشور، تعیین نوع مدرک تحصیلی و شرایط ورود به دوره‌ها و رشته‌های مختلف تحصیلی برخی از وظایف و اختیارات این شورا است. وزیر علوم، تحقیقات و فناوری رئیس این شورا هستند. (دفتر برنامه‌ریزی آموزش عالی وزارت علوم، ۱۳۹۷)

۱۱-۲-۱۰- کمیسیون آموزش و تحقیقات مجلس شورای اسلامی

مطابق ماده ۳۴ این کمیسیون برای انجام وظایف محوله در محدوده آموزش و پرورش عمومی، آموزش فنی و حرفه‌ای، آموزش عالی، تحقیقات و فناوری تشکیل می‌گردد. این کمیسیون از دور دوم مجلس شورای اسلامی با نام کمیسیون آموزش و پرورش ایجاد شد و در سال ۱۳۹۳ به کمیسیون آموزش، تحقیقات و فناوری تغییر نام داد که آموزش و پرورش، آموزش عالی، تحقیقات و فناوری را شامل می‌شود. بر مبنای ماده ۳۳ آئین‌نامه این کمیسیون در محدوده تخصصی خود دارای وظایف و اختیاراتی به شرح زیر هستند: بررسی طرح‌ها و لوایح ارجاعی و گزارش آن به مجلس شورای اسلامی، رسیدگی به درخواست‌های تحقیق و تفحص، رسیدگی به سؤال نمایندگان از رئیس‌جمهور و

با استانداردهای بین‌المللی، توسعه یافته براساس فن‌آوری-های پیشرفته متنوع در تولیدات صادراتی و دارای توازن تجاری در صادرات غیرنفتی و واردات تعیین شده است. برخی از وظایف و اختیارات این وزارتخانه که انجام آنها در سیاست‌گذاری علم، فناوری و نوآوری کشور و عملکرد سایر سازمان‌ها و دستگاه‌های بازیگر این حوزه اثرگذار است عبارتند از: تجاری‌سازی آثار مالکیت فکری و معنوی اعم از اختراعات، اکتشافات و نوآوری‌ها، برنامه‌ریزی، هدایت، حمایت و مدیریت تولید صادرات محور با ارزش افزوده بالا و فناوری‌های پیشرفته و هدایت و حمایت از مدیریت واردات مبتنی بر تولید صادرات‌گرا، حمایت از توسعه آموزش و پژوهش، "تحقیق و توسعه (R&D) ... (وزارت صنعت، معدن و تجارت، ۱۳۹۷)

۱۲- تحلیل روند تاریخی

برای تحلیل نهادسازی‌هایی که در بخش پیشین گفته شد می‌توان بعد زمانی قبل از انقلاب و بعد از انقلاب را مبنا قرار داد. قریب به اتفاق نهادهایی که از سال ۱۳۰۰ تا ۱۳۵۷ تحت عناوین مختلف شورا، مرکز، وزارت و... بوجود آمدند، رویکرد و تمرکز اصلی آنها فقط معطوف به آموزش (عمومی و عالی) بود و پژوهش بخش کوچکی از این تمرکز را به خود اختصاص داده و اساساً ایجاد و توسعه فناوری نیز جایی نداشت. نوع تفکر و نگرش و سیاست مسئولان عالی این دوره نسبت به توسعه و نوسازی کشور، بر برنامه توسعه آموزش‌های مقدماتی و آموزش عالی، از جمله نهادسازی‌های این حوزه‌ها بسیار موثر بود و بی‌انصافی است اگر ادعا شود که این نهادسازی‌ها بدون اتکاء به برنامه‌های توسعه کشور و صرفاً ناشی از وابستگی‌های کامل سیاسی به کشورهای پیشرفته بود. در این دوره تغییرات ساختاری به شکل‌های متفاوت از قبیل تاسیس، ادغام و انفکاک را شاهد هستیم که یا ناشی از تغییرات شدید سیاسی و به تبع آن مدیریتی بود که سلیقه سیاسی و مدیریتی غالب، باعث ایجاد، ادغام و انفکاک نهادهای سیاست‌گذار حوزه آموزش و پژوهش می‌شد و یا اینکه لزوم تطابق با تحولات جهانی و حفظ رقابت‌پذیری کشور باعث این تغییرات ساختاری گردید. شواهد تاریخی دوره پهلوی اول و دوم نشان می‌دهد که هر دو عامل باعث اینگونه تغییرات ساختاری در حوزه آموزش عمومی و آموزش عالی شده است. مجموعاً می‌توان گفت تغییرات ساختاری این دوره زیربنای بسیاری از نهادسازی‌های دوره‌های بعد بوده است؛ به طوری که نهادهای ایجاد

اولویت‌های راهبردی تحقیقات و فناوری با همکاری یا پیشنهاد دستگاه‌های اجرائی ذی‌ربط و پیشنهاد به شورای عالی علوم، تحقیقات و فناوری، حمایت از توسعه تحقیقات بنیادی و پژوهش‌های مرتبط با فناوری‌های نوین براساس اولویت‌ها، ارزیابی جامع عملکرد نظام ملی علوم، تحقیقات و فناوری شامل پیشرفت‌ها، شناخت موانع و مشکلات و تدوین و ارائه گزارش سالانه و اتخاذ تدابیر و ارائه پیشنهادهای لازم جهت حفظ دانشمندان و محققان و تأمین امنیت شغلی آنان و استفاده بهینه از توانمندی‌های آنها و. (وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ۱۳۹۷)

۱۳-۲-۱۱- وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی

این وزارتخانه علاوه بر مدیریت و نظارت بر مراکز بهداشتی و درمانی کشور، مدیریت دانشگاه‌های علوم پزشکی را عهده‌دار است. نام این وزارتخانه از ابتدا تا چند سال پس از انقلاب وزارت بهداشت بوده است. مأموریت اصلی این وزارتخانه فراهم آوردن موجبات تأمین بهداشت و درمان کلیه افراد کشور از طریق تعمیم و گسترش خدمات بهداشتی، درمانی و آموزشی است. از وظایف این وزارتخانه که در سیاست‌گذاری علم و فناوری کشور اثرگذار است عبارتند از تدوین و ارائه سیاست‌ها، تعیین خط مشی‌ها و برنامه‌ریزی برای فعالیت‌های مربوط به تربیت نیروی انسانی گروه پزشکی، پژوهشی، خدمات بهداشتی-درمانی، دارویی، بهزیستی و تأمین اجتماعی، تعیین رشته‌ها و مقاطع تحصیلی مورد نیاز کشور جهت تصویب شورای عالی انقلاب فرهنگی و اجرای برنامه‌های تربیت نیروی انسانی گروه پزشکی در جهت نیل به خودکفائی و... نقشه جامع علمی سلامت، سند تحول نظام سلامت از جمله اسناد کلانی هستند که هم اثرگذار سیاست‌گذاری علم و فناوری هستند و هم از این حوزه اثر پذیرند. (وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، ۱۳۹۷)

۱۴-۲-۱۱- وزارت صنعت، معدن و تجارت

وزارت صنعت، معدن و تجارت پس از تصویب مجلس شورای اسلامی در ۸ تیر ۱۳۹۰ و تصویب شورای نگهبان در ۱۲ تیر در راستای طرح کوچک‌سازی دولت با ادغام دو وزارتخانه صنایع و معادن و بازرگانی تشکیل گردید. چشم‌انداز این وزارتخانه تا سال ۱۴۰۴ اکتساب جایگاه اول صنعتی، معدنی و تجاری در منطقه، دارای اقتصاد متنوع با سهم غالب بخش غیرنفتی و غیردولتی رقابت‌پذیر و منطبق

مخاطبان این حوزه در خصوص ارجاعات کاری خود در این زمینه سردرگمند و آمار یکپارچه و جامعی نیز در این زمینه وجود ندارد که مبنای برنامه‌ریزی‌های کلان این حوزه قرار گیرد.

۱۳- اجرای روش گروه کانونی

در اجرای روش گروه کانونی مراحل استاندارد آن، یعنی تعیین موضوع (روند تاریخی شکل‌گیری نهادهای سیاست‌گذار و تحلیل آن) تعیین سوالات (میزان تاثیر شرایط ملی و جهانی) حاکم را در نهاد سازی هایی که در قلمرو زمانی پژوهش ایجاد شده است، چگونه ارزیابی می کنید؟

به نظر شما آیا ایجاد نهاد های مذکور در پژوهش، در دوره زمانی خود توجیه داشت یا خیر؟ پیشنهاد شما برای ارتقاء کیفیت ایفای نقش نهاد های موجود چیست؟ اگر رئیس جمهور شوید اولین اقدام شما در حوزه نهاد های سیاست‌گذار و اجرایی علم و فناوری چه خواهد بود؟ (انتخاب اعضاء (نه نفر از افراد دارای سوابق علمی و اجرایی در خصوص موضوع با اتکاء به نمونه گیری هدفمند قضاوتی) برگزاری جلسه و مباحثه در خصوص سوالات (تبادل نظر بین اعضاء و جمع آوری اطلاعات) و نهایتاً ارائه گزارش های تحلیلی و نتیجه گیری انجام شده است که به طور خلاصه و مفید در قسمت های آتی ارائه می شود.

ترکیب اعضا گروه به گونه ای بود که شاهد نظرات و آراء موافق و متناقضی بودیم. به عنوان نمونه یکی از اعضاء که زمانی، یکی از افراد صاحب منصب در وزارت علوم بود اظهار داشت " بنده اظهار نظری در خصوص دوره قبل از انقلاب نمی کنم، اما در خصوص نهاد سازی های قبل از انقلاب اعتقاد دارم نهادی مانند شورای عالی انقلاب فرهنگی در زمان ایجاد توجیه داشت، اما در حال حاضر نیازمند اصلاحات ساختاری و وظیفه ای جدی است و شورای عتف نیز به همین صورت و فلسفه وجودی نهاد های اینچنینی باید باز تعریف شود" و یا یکی از مدیران یکی از معاونت های ریاست جمهوری اظهار داشت " اعتقاد دارم نهاد سازی های دوران قبل از انقلاب بی شتر متاثر از اندیشه ها و تجارب غربی و وارداتی بوده و نهاد سازی های بعد از انقلاب متاثر از ارزشهای بومی و اسلامی تاسیس شده است و اگر رئیس جمهور یا وزیر شوم اولین اقدامم در این حوزه انتخاب افراد شایسته برای نهاد های کلیدی موجود خواهد بود و نهاد های کنونی را بدون تغییر ساختار حفظ می کنم" یکی دیگر از اعضا گفت " اولین

شده بعد از انقلاب ۱۳۵۷ اکثراً بر مبنای ساختارهای این دوره صورت گرفته است. انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷ ارزش-ها و نگرش‌های جدیدی را بر مبنای تفکرات بنیانگذار خود ایجاد کرد که در فرمان تاسیس ستاد انقلاب فرهنگی، شورای عالی انقلاب فرهنگی و مجمع تشخیص مصلحت نظام این ارزش‌ها کاملاً مشهود است. یکی از نکات مثبت قابل ذکر در خصوص نهادسازی‌های حوزه آموزش، علم و فناوری دوران پس از انقلاب تاکنون است این است که جنگ تحمیلی، تحریم‌های اقتصادی، تحولات و جریان‌ات سیاسی داخل کشور باعث توقف و کاهش توجه به این مقوله مهم نشد و ایجاد، حذف، ادغام و اصلاح نهادهای این حوزه، امر مذکور را تایید و حکایت از دغدغه سیاست‌گذاران و مسئولان ذی‌ربط دارد. از نکات مثبت دیگر توجه نظری و عملی نهادهای سیاست‌گذار این حوزه به مراحل بالاتر و حلقه‌های تکمیلی نظام نوآوری، یعنی پژوهش‌های کاربردی و ماموریت‌گرا، توسعه فناوری‌های نوین و پیشرفته، تجاری‌سازی محصولات و خدمات ناشی از پژوهش‌های کاربردی و فناوری‌های نوین و پیشرفته و توسعه شرکت‌های دانش‌بنیان به عنوان یکی از عناصر تکمیلی اقتصاد دانش‌بنیان می‌باشد. مورد دیگری را که می‌توان (تقریباً و احتیاطاً) به عنوان یکی از اقدامات مناسب نهادسازی‌های این دوران ذکر کرد ساماندهی و تفکیک وظیفه نسبی است که بین نهادهای ایجاد شده، چه به صورت ارادی و چه به صورت اجباری ایجاد شده است. به عنوان مثال با روی کار آمدن دولت آقای روحانی، معاون علمی و فناوری منصوب ایشان، پیشنهاد تشکیل شورای هماهنگی را بین این معاونت و وزارت علوم دادند تا برخی از برنامه‌ها و اقدامات متداخل مانند پژوهانه‌های دکتری، کمک به انجمن‌های علمی و... بین این دو سازمان جابه‌جا شوند. اما اقدامات این‌چنینی اندک نتوانسته است موازی‌کاری‌ها و مشابه‌کاری‌های نهادهای موجود سیاست‌گذار علم و فناوری کشور را کاهش داده و مانع اصطکاک‌های سازمانی و حتی شخصی این نهادها شود. متأسفانه شاهد هستیم چندین نهاد (شورا، مرکز و...)، موضوعی مانند سیاست‌گذاری و ارزیابی نظام علم و فناوری کشور را در زمره وظایف و اختیارات و ماموریت اصلی خود قرار داده و حق انحصاری برای خود قائل هستند و یا با وجود نهادهای متفاوت مرتبط با موضوع توسعه فناوری، هنوز مشخص نیست متولی اصلی توسعه فناوری کشور کدام سازمان است و

موثرترین نظرات و پیشنهادهای قطعی اعضای گروه به شرح جدول زیر به صورت درصدی استخراج گردید:

انتخاب افراد شایسته برای ریاست نهادهای سیاست گذار موجود	۹۰٪ موافقم	۱۰٪ تاثیری ندارد
ادغام وزارت بهداشت با وزارت علوم	۶۰٪ موافقم	۳۵٪ مخالفم ۵٪ تاثیری ندارد
ایجاد یک شورای فرا قوه ای برای سیاست گذاری علم و فناوری	۹۵٪ موافقم	۵٪ مخالفم
اصلاح ساختار و وظایف شورای عالی انقلاب فرهنگی	۴۰٪ موافقم	۶۰٪ فایده ای ندارد
ادغام شورای عالی انقلاب فرهنگی با شورای عتف	۸۰٪ موافقم	۱۰٪ مخالفم ۱۰٪ تاثیری ندارد
حذف معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری و توزیع وظایف آن در وزارتخانه های مرتبط	۳۰٪ موافقم	۶۰٪ مخالفم ۱۰٪ فایده ای ندارد
استفاده از مدل های موفق کشورهای جهان، نه فقط جهان اسلام	۸۰٪ موافقم	۲۰٪ فقط جهان اسلام
خارج کردن نهاد حکومت در سیاست گذاری این حوزه و تفویض اختیار به نهاد دولت	۵۰٪ موافقم	۴۰٪ مخالفم ۵٪ شدنی نیست ۵٪ تاثیری ندارد
کیفیت ساختار سازی های دوره پهلوی اول و دوم	۵۰٪ خوب	۴۰٪ مانند دوره بعد از انقلاب کیفیت متوسط
ایجاد شورا های استانی علم و فناوری با ریاست استاندار	۱۰۰٪ موافقم	-

۱۴- خلاصه و نتیجه گیری محتوایی

با عنایت به اینکه تحلیل روند تاریخی مسائل عمومی کشور به بهبود تصمیم گیری و سیاست گذاری مسئولین و سیاست گذاران کمک می کند بنابراین تحلیل تاریخی روند نهادسازی هایی که در حوزه سیاست گذاری علم و فناوری کشور از این امر مستثنی نبوده و همین امر با اتکاء به تجربه و علاقه محقق خلاء آن را درک کرده است موضوع تحقیق حاضر قرار گرفت. با استناد به منابع و اسنادی که البته در خصوص دوره زمانی قبل از انقلاب (از پهلوی اول تا سال ۱۳۵۷) بسیار اندک بوده و همچنین ارجاع به منابع رسمی سازمان های مورد مطالعه بعد از انقلاب و بررسی آنها و همچنین روش تحلیل گروه کانونی که متشکل از افراد دارای سابقه مدیریتی، علمی و اجرایی در خصوص موضوع بودند علاوه بر اینکه روند تاریخی نهادسازی ها مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت موانع و نقاط ضعف و در بعضی موارد نکات مثبت و قوت نیز ارائه گردید. نتیجه های ماهوی که از موارد از پیش گفته می توان استخراج کرد به شرح زیر است:

۱- مخصوصاً در دوره پهلوی اول و دوم، شرایط و مقتضیات زمانی به گونه ای بود که اساساً نهادسازی های آن دوران کپی برداری از مدل های غربی بوده؛ هر چند احساس و ادراک این موضوع که چنین نهادسازی هایی باید در آن

اقدام من به عنوان رئیس جمهور یا وزیر، ایجاد یک شورای فرا قوه ای برای علم و فناوری کشور و با ریاست رئیس جمهور و عضویت بخش خصوصی و دولتی و ایجاد یک شورای بین وزارتی در این حوزه به ریاست وزیر علوم یا صنعت خواهد بود."

در جدول زیر تعداد فراوانی واژگان کلیدی که در گروه کانونی بکار برده شده، نشان داده شده است:

عنوان واژه	تعداد تکرار
ادغام	۶۳
حذف	۹۵
انتخاب افراد شایسته	۱۲۰
تاثیر شرایط ملی	۲۵۰
تاثیر شرایط جهانی	۱۵
شورای عتف	۲۵
شورای عالی انقلاب فرهنگی	۳۰
معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری	۱۵
رئیس جمهور	۳۷
مقام معظم رهبری	۶۹
مجمع تشخیص مصلحت نظام	۲
وزیر علوم، تحقیقات و فناوری	۹
معاون علمی رئیس جمهور	۱۳
حفظ و اصلاح نهاد های موجود	۱۰

ساختار جزیره ای و روابط سلسله مراتبی بالا به پایین از ویژگی هایی هستند که اعضاء گروه کانونی آنها را برای تعیین نوع ساختار و رابطه بین سازمان های سیاست گذار دو دوره برشمردند. لازم به ذکر است این نوع از رابطه میان سازمانی از بعد از سال ۱۳۵۷ به دلیل تعدد نهاد های موازی و هم عرض بیشتر شده است.

عدم انسجام و هماهنگی و یکپارچگی، عدم ارتباط اجزا و نهادها با یکدیگر، فقدان نگاه نهادی و تداخل وظایف، تشکیل نامنظم جلسه ها، عضویت اعضای پرمشغله در نهاد ها و مراکز و ضعف کارشناسی بخش تصمیم ساز، نبود تقسیم کار ملی شفاف و روشن، عدم اجرای بسیاری از تصمیم های مهم در عین وجود شوراها و نهادهای متعدد، تنزل سطح دستور جلسه های این شوراها، غلبه روزمرگی، ضعف مشارکت همه ذینفعان علم و فناوری در این شوراها، تخصصی نشدن این نهادها و ضعف آشنایی با مقوله سیاست پژوهی و برنامه ریزی از جمله آسیب هایی است که از ساختار جزیره ای موجود ناشی شده است.

بعد از تبادل نظر و مذاکره بین اعضاء گروه در خصوص سوالات جلسه و تحلیل نهایی انجام شده آنها، مهمترین و

۱۵- پیشنهاد های سیاستی

به نظر می‌رسد به منظور جلوگیری از هدر رفت منابع و امکانات و به منظور یکپارچه‌سازی و ساماندهی نظام علم و فناوری کشور بویژه در حوزه سیاست‌گذاری، عزم جدی مسئولین عالی‌رتبه نظام از جمله رهبر معظم انقلاب و رئیس‌جمهور محترم لازم است تا خودشیفتگی‌ها و تعصبات سازمانی بعضی از مدیران نهادهای موجود، مانعی برای اقدامات لازم و ضروری از قبیل تقسیم کار ملی مناسب، تعیین حدود مالکیت و مدیریت هر یک از نهادهای سیاست‌گذار و حتی حذف، ادغام و اصلاح ساختارهای موجود این حوزه ایجاد نکند. این یک واقعیت است که با وجود ساختارهای متعدد هنوز اهداف کلان معین شده در نقشه جامع علمی، به عنوان چارچوب و نقشه راه سیاست‌گذاران و مجریان کشور محقق نشده است. این یک واقعیت است که هنوز با گذشت بیش از ۳۹ سال از واقعه انقلاب اسلامی، شورای عالی انقلاب فرهنگی به یک بازنگری اساسی و بنیادی از نظر باز تعریف فلسفه وجودی و مأموریت‌های خود نیاز دارد. این یک واقعیت است که بعضی از نهادهای مذکور در این تحقیق بدون فلسفه وجودی ایجاد شده‌اند و شرایط کشور می‌طلبد که هر چه سریعتر نسبت به ادامه یا توقف فعالیت آنها تصمیم جدی در سطح عالی نظام گرفته شود. این یک واقعیت است که برای یک موضوع نمی‌توان دو مدیر داشت و متاسفانه این آسیب، دامن‌گیر سیاست‌گذاری، اجرا و نظارت بخش آموزش، علم و فناوری کشور نیز شده است. همانطور که در تحلیل گروه کانونی نیز مشخص است استفاده از مدل‌های موفق جهانی، ایجاد یک شورای فراقوه‌ای در حوزه علم و فناوری کشور، بکارگیری افراد مجرب و متعهد، بازنگری در ساختار بعضی از نهاد های مشورتی مانند شورای عالی انقلاب فرهنگی و عتف، و غیر متمرکز کردن نهاد های مشورتی از جمله اقدامات ضروری هستند که دست اندرکاران و مسئولان ذی ربط باید هر چه زودتر نسبت به جریان سازی آن اقدام کنند. لازم به ذکر است همه ضرورت‌ها و الزاماتی که بیان شد به تنهایی از عهده و توان دولت خارج است؛ بنابراین همکاری قوای مقننه و قضائیه از طریق وضع قوانین قابل اجرا و همکاری در ارزیابی‌ها و نظارت‌های قانونی لازم است. امیدوارم این مقاله توانسته باشد در حد بضاعت موجباتی را فراهم کند تا مخاطبان، بویژه مسئولین زحمتکش این حوزه نسبت به واقعیت‌های مذکور درک نظری و عملی عمیق‌تری پیدا

زمان خاص صورت می‌گرفت در جای خود قابل توجه است.

۲- با توجه به اینکه نهادهای موازی و هم‌عرض در دوره پهلوی اول و دوم تقریباً وجود نداشته و هر کدام از آنها دارای مأموریت‌های ویژه‌ای نیز بودند بنابراین شاهد برخورد و موازی‌کاری کمتری نیز بودیم؛ البته این امر یا ناخواسته بوده و با امتداد زمان برای آن دوره شاید شاهد ایجاد نهادهای هم‌عرض و موازی می‌شدیم و یا آگاهانه و ناشی از دید و نگرش مسئولین وقت بوده که ایجاد نهاد های متعدد را نوعی آسیب تشخیص داده بودند.

۳- در دوره بعد از انقلاب ارزش‌های بنیادین حاکمیت و جامعه به یکباره تغییر کرد و شاهد ایجاد نهادهای علمی انقلابی مانند ستاد انقلاب فرهنگی بودیم که کمتر دارای دید استراتژیک و بلند مدت بودند و بیشتر به پاکسازی ارزش‌های گذشته و حفظ وضع موجود توجه داشتند.

۴- مرور زمان و بویژه جنگ تحمیلی توجه به بخش علم و فناوری را کند و در بعضی موارد متوقف کرد تا اینکه در دوران بعد از جنگ شاهد نهادسازی‌های متعدد کوچک و بزرگ مانند ایجاد دانشگاه‌ها، کمیسیون‌های تخصصی در قوای سه‌گانه، معاونت‌های تخصصی ذیل وزارتخانه‌ها و نهادهای سه‌گانه بودیم که از آن زمان به بعد موازی‌کاری‌ها و تداخل وظایف شدت گرفته است.

۵- در دوران اخیر هر چه به مقوله علم، پژوهش و فناوری بیشتر توجه شده است، متاسفانه فلسفه وجودی (چرایی) نهاد سازی‌ها و جامعه هدف آن مغفول مانده و بیشتر براساس سلیقه‌ای شخصی و سیاسی ایجاد شده‌اند تا نیاز واقعی زمان خود.

۶- در دوران اخیر خوشبختانه دارای برنامه‌ها و اسناد کلان میان مدت و دراز مدتی هستیم که در همه آنها به ضایعه موازی‌کاری‌ها سازمانی در حوزه علم و فناوری، وجود سازمان‌های هم‌عرض این حوزه، اصلاح ساختارهای کلان و نظام‌های ارزیابی تاکید شده است. از این موضوع می‌توان "عزم‌دهنی و نگرشی" تعبیر کرد.

۷- عامل اصلی که خلاء آن چه در دوره قبل از انقلاب و چه در سال‌های اخیر وجود داشته است و می‌تواند همه ظرفیت‌های بالقوه قانونی و برنامه‌ای موجود و نکات و نقاط مثبت و قوتی که در نهاد های موجود وجود دارد را تقویت کند و همچنین رافع موانع موجود باشد عزم و اراده عملی مسئولان عالی‌رتبه کشور است.

کرده و موجب تسریع ایشان در انجام اقدامات شایسته برای رفع موانع و مشکلات و تقویت نقاط قوت شود.

۱۶- پیشنهاد های کاربردی

با توجه به تحلیل های انجام شده و تجربه کاری محقق این نکته برداشت می شود که در میان برخی مدیران و تصمیم گیران و کارشناسان سازمان ها و نهاد های موجود ایده اصلاح نهاد های موجود سیاست گذاری علم و فناوری کشور وجود دارد، اما به دلیل عدم وجود عزم کافی و برنامه ریزی مناسب و همچنین وجود رویه های اداری دست و پاگیر، این ایده ها چندان جامه ی عمل پوشانده نمی شود و صرفاً در حد حرف باقی مانده است. بهتر است با یک برنامه ریزی دقیق، برگزاری جلسات کارشناسی و با هماهنگی و جلب حمایت مدیران عالی رتبه از جمله رهبری و ریاست جمهوری این ایده عملیاتی شود. همانطور که ملاحظه شد اکثر موانع و آسیب های شناسایی شده، در حال حاضر در نهاد های موجود مورد توجه قرار نگرفته است و مانع تحقق اهداف تعیین شده این حوزه شده است. بنابر این پیشنهاد می شود این پژوهش شروعی برای انجام پژوهش های بیشتر در این حوزه باشد تا با پشتوانه ی علمی قوی، نهاد ها و مسئولین به سمت توسعه ی و بهینه سازی ساختارها و نهادها در راستای تحولات ملی و جهانی حرکت کنند. پیشنهاد می گردد حتماً گروههایی کارشناسی جهت بازدید و اخذ ایده،

به برخی کشورهایی که از لحاظ فرهنگی و جغرافیایی دارای نقاط اشتراکی با کشور ما هستند اعزام شوند و از این گروهها خروجی و برنامه ی عملیاتی برای اصلاح و بهبود ساختارهای کلان سیاست گذاری مطالبه شود. عدم توجه صرف به نتایج کوتاه مدت و اهمیت بیشتر قائل شدن برای اهداف بلندمدت از دیگر پیشنهادات کاربردی میباشد. ایجاد کارگروه ضربتی مشترک در دولت با عضویت افراد و سازمان های کلیدی دولتی و غیر دولتی این حوزه پیشنهاد کاربردی دیگری است که کمک می کند اقدامات و سیاست های تعیین شده در اسناد و برنامه های بالادستی سریع تر محقق شود.

۱۷- پیشنهاد برای پژوهش های آتی

در این پژوهش بیشتر و به طور خاص به روند تاریخی شکل گیری نهاد سازی های حوزه علم و فناوری در دو دوره قبل و بعد از انقلاب پرداخته شده است؛ پیشنهاد می گردد در پژوهش های آتی موضوعات مهم و مرتبط حوزه علم و فناوری کشور مانند فرایند سیاست گذاری، نظام ارزیابی و کنترل، ارائه یک مدل مطلوب برای ساختارهای این حوزه و موضوعات کاربردی دیگر مورد توجه قرار گیرد. پیشنهاد می شود با مطالعه ی مجدد ادبیات موضوع به ابعاد، عوامل و مولفه هایی که احتمالاً در این پژوهش به آنها پرداخته نشده است توجه گردد.

منابع

۱. همراز، ویدا؛ ۱۳۷۹، نهاد های فرهنگی در حکومت رضاشاه، مجله تاریخ معاصر ایران، (۱)، ص ۵۴
۲. روحبخش، رحیم. ۱۳۹۲، شورایی به قدمت ۱۱۰ سال. نشریه رشد آموزش تاریخ، (۵۲)، ص ۲۰
۳. سایت رسمی مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۷، قانون تاسیس شورای مرکزی دانشگاه ها، مصوب سال ۱۳۴۴، بخش قوانین و مقررات
۴. سایت رسمی مرکز اسناد شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۷
۵. سایت رسمی مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۷، قانون تاسیس وزارت علوم و آموزش عالی مصوب سال ۱۳۴۶، بخش قوانین و مقررات
۶. سایت رسمی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ۱۳۹۶، شرح وظایف و تاریخچه‌ی دفتر گسترش و برنامه‌ریزی آموزش عالی
۷. احمدی، وحید. ۱۳۹۴، ضرورت ها و الزامات تدوین سیاست‌های اجرایی و اولویت های پژوهش و فناوری کشور، دبیرخانه شورای عالی علوم، تحقیقات و فناوری، ص ۷
۸. جلال آبادی، اسدالله و طاهری، افسانه؛ ۱۳۸۳، شاخص های مهم تحقیقاتی در ایران و جهان، نشریه رهیافت، (۳۳)، ص ۱۴، ۲
۹. سایت رسمی شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۷، تاریخچه شورای عالی انقلاب فرهنگی
۱۰. سایت رسمی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ۱۳۹۶، شرح وظایف و تاریخچه‌ی دفتر گسترش و برنامه‌ریزی آموزش عالی
۱۱. سایت رسمی شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۲۰۰۷، تاریخچه شورای عالی انقلاب فرهنگی
۱۲. سایت رسمی شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۲۰۰۷، اهداف و وظایف شورا
۱۳. سایت رسمی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ۱۳۹۶، شرح وظایف و تاریخچه‌ی دفتر گسترش و برنامه‌ریزی آموزش عالی
۱۴. سایت رسمی مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۳۹۷، تاریخچه
۱۵. دبیرخانه شورای عالی عتف ۱۳۹۷، معرفی شورا
۱۶. سایت معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری، ۱۳۹۷
۱۷. سایت رسمی مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، ۱۳۹۷، بخش اهداف و وظایف مرکز،
۱۸. سایت رسمی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ۱۳۹۷، آئین نامه شورای عالی برنامه ریزی آموزش عالی، دفتر برنامه ریزی آموزش عالی
۱۹. سایت رسمی مجلس شورای اسلامی، اداره کمیسیون ها، ۱۳۹۷
۲۰. سایت رسمی سازمان برنامه و بودجه کشور، ۱۳۹۷
۲۱. سایت رسمی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ۱۳۹۷، تاریخچه،
۲۲. سایت رسمی وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، ۱۳۹۷
۲۳. سایت رسمی وزارت صنعت، معدن و تجارت، ۱۳۹۷، بخش چشم انداز و ماموریت‌ها،

